

Årbog 2007

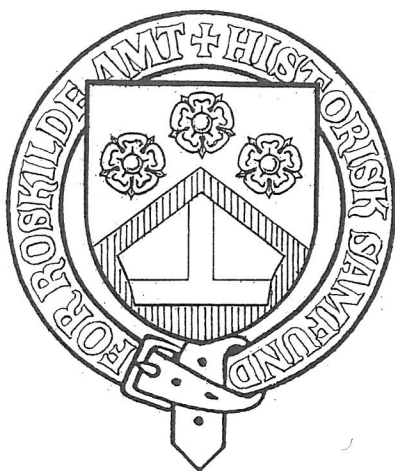
1800.

Fodfolk og Rytteri.

Historisk Samfund for Roskilde Amt

Historisk Årbog for Roskilde Amt 2007

Redaktion: Hans-Christian Eisen

Udgivet af Historisk Samfund for Roskilde Amt

Indhold

Hans-Christian Eisen: Indledning	7
Helge Land Hansen, lektor: Fra udskiftning til afvikling. Bondelandbruget i Gl. Roskilde Amt fra slutningen af 1700-tallet til 1970	13
Alan Hjorth Rasmussen, museumsinspektør, mag.art.: Fiskerbefolkningen i 1800-årene. Maritimt erhvervsliv i Gl. Roskilde Amt	62
Eva Tønnesen, arkivar: Industri, håndværk og husflid på landet i Gl. Roskilde Amt i første halvdel af 1800-tallet	101
Henrik Denman, redaktør: Da Napoleonskrigene kom til Roskilde. Hertugen af Wellington i Roskilde 1807	121
Lars Kjær, arkivar: Slaget ved Køge Landevej 1807. Et overset kapitel i historien om 1807	141
Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, Phd.-stipendiat: Broder Johannes Nyborg. Fokus på Roskildes dominikanske biskop - og hans mulige lokale baggrund	151
Erling Bondesen, professor: Formandsberetning for 2007	165
Mindeord over fhv. amtsdirektør Ernst Verwohlt	169
Register	172

Broder Johannes Nyborg

Fokus på Roskildes dominikanske biskop - og hans mulige lokale baggrund

Af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen

I sommeren 1330 blev Roskilde tilsyneladende udsat for en hidtil uhørt indblanding udefra i et internt og yderst betydningsfuldt anliggende. Ja, faktisk var det ikke kun af vigtighed for byen Roskilde, men for hele Sjælland. Biskoppen af Roskilde, Jens Hind, det gejstlige overhoved for Sjælland, Møn og Rügen, var død i foråret, og ifølge traditionen skulle kannikkerne i Roskilde og København nu finde ud af at vælge en ny biskop - et valg, der typisk faldt på en af de ledende skikkelser blandt deres egne i domkapitlet. Afdøde Jens Hind havde selv været dekan, det højeste embede under biskoppen ved domkapitlet i Roskilde, da han valgtes i 1321, og hovedparten af hans forgængere havde haft en tilsvarende fortid som lokale kannikker.

En oplagt kandidat ville normalt være domkapitlets dekan, der i 1330 formentlig var den Bondo Strangesen, der forlod embedet i vinteren 1333-34. Selvom hans alder ikke kendes, kan hans død i 1335 jo indikere en i 1330 lidt vel høj alder eller et dårligt helbred til at udgøre det klare valg til posten.¹ Det samme kan siges om to af kapitlets andre prælater, der døde i henholdsvis 1331 og 1334: provst Skjalm Pedersen (†1331), der i perioden 1321-26, mens dekanatet stod ledigt, fremstår som domkapitlets ledende figur; og kantoren Jens Slagelse (†1334), der kendes som kannik fra 1288.² Sidstnævntes afløser i kantorembudet var en opadstræbende kannik ved navn Jens Kappelgård, der imidlertid i 1330 må have været vel ung til så vanskeligt et embede i denne tid, hvor stiftet midt i grevevælde, borgerkrig og generel lovløshed havde brug for en stærk leder. En sådan fik man, men fra formentlig noget uventet side.

I Avignon havde pave Johannes XXII (1316-34) for alvor fået sat skub i pavestolens gamle ønske om at udøve direkte indflydelse på bispevalget i Romerkirkens stifter. Og den 15. juni 1330, mindre end tre måneder efter Jens Hinds' død, kunne han proklamere, at han under dennes embedsperiode havde erhvervet sig reservationsret til bispestolen i Roskilde, og derfor nu havde udnævnt den danske prædikebroder *Johannes de Nyborgh*

til biskop af Roskilde.³

Forbløffende nok synes kannikkerne at have godtaget denne betydelige tilsidesættelse af deres gamle privilegier uden at kny - i hvert fald ikke højlydt.⁴ J.O. Ahrnung beskrev det således: "*Dette (dvs. domkapitlet) måtte uden Indvendinger finde sig i til Biskop at modtage den Person, Paven sendte dem, en Person, der ikke synes at have haft den fjerneste Tilknytning til Kapitlet.*"⁵ Uanset om paven havde opnået Jens Hinds og domkapitlets forudgående anerkendelse af en pavelig reservationsret eller ej, så må det undre, at kannikkerne efter at have kæmpet så hårdnakket imod kongelig indflydelse på bispevalget op gennem 1200-tallet nu straks og uden modstand føjede sig et paveligt diktat om samme, på et tidspunkt hvor den slags pavelige indsættelser endnu ikke var et videre kendt fænomen i Norden. Til trods for pavens påståede reservationsret holdt dette således ikke domkapitlet tilbage fra selv at vælge sine to næste bisper i 1344 og 1350. I praksis kan paven heller ikke have haft megen magt at bakke sin indsættelse op med, specielt ikke i 1330, idet nærmest al form for officiel regering og ansvarlig myndighed i Danmark da var ophævet, hvor Christoffer II netop havde måttet sælge yderligere ud af sine beføjelser til de holstenske grever for at komme tilbage en stakket frist til sin omtrent fuldkommen pantsatte tronstol. Hvis kannikkerne på Sjælland ikke kunne finde en egnet kandidat i egne rækker, så burde de uden større kvaler have kunnet finde et bispeemne ved et af de øvrige domkapitler, som umiddelbart måtte synes bedre end en ukendt pavelig embedsmand, "en person, uden den fjerneste tilknytning til kapitlet". Forklaringen er måske, at paven i virkeligheden havde sendt dem en person, som de udmærket kendte i forvejen, og som slet ikke forekom dem så dårlig et valg endda. Jeg vil i det efterfølgende plædere for, at broder Johannes Nyborg - trods sit fynske tilnavn - faktisk var at betragte som en "*local boy*".⁶

Broder Johannes Nyborgs faktuelle baggrund: pønitiar i Avignon

Hvem var denne Johannes Nyborg? Ja, når paven kendte ham, skyldtes det, at han siden 1324 havde virket som pønitiar ved kurien i Avignon. Pønitiaren skulle i henhold til sin titel ikke mindst tage sig af alle indkomne bodssager fra de nordiske stifter, som krævede pavens syndsforladelse, men i praksis fungerede han som en Nordens ambassadør ved kurien i snart sagt alle

anliggender mellem de nordiske riger og pavestolen. At han tillige var dominikaner eller prædikebroder var i denne sammenhæng ingen tilfældighed, idet Prædikantordenen leverede langt hovedparten af de nordiske pønitierarer i 1200- og 1300-tallet. Årsagen til denne dominikanske forrang til embedet hang givetvis sammen med ordenens stærke orientering på at give sine brødre tidens bedste uddannelse i teologi og kristen forkyndelse, i hvilken forbindelse de bedst kvalificerede brødre sendtes ud til Europas fornemste lærdomssteder. Hver gang embedet stod til at blive ledigt, synes Prædikantordenens nordiske provins (*Dacia*) at have haft en ny, særlig kvalificeret kandidat stående klar, og i 1324 var det altså *frater Johannes de Dacias* tur til at blive indstillet, godkendt og udnævnt til pønitierar for kongerigerne Danmark, Sverige og Norge.⁷

Broder Johannes var faktisk allerede ved at pakke kufferten for at vende hjem til Danmark, da han i 1330 pludselig fik sin pavelige bispeudnævnelse med i bagagen. Det forudgående år var han i august måned blevet udnævnt til pavelig nuntius og kollektor for kirkeprovinsen Lund, med hvilket der tilsyneladende menes hele Norden eller i hvert fald Danmark.⁸ Den primære opgave lå i at skulle indsamle den skyldige "seksårstien-de", en slags korstogsskat, som Nordens gejstlige skulle yde af deres indkomster til støtte for den planlagte (gen)befrielse af Jerusalem. Skatteopkræverens job har vel til ingen tider været let, men en sådan opgave i Danmark i tiden omkring år 1330, hvor

I middelalderen var dominikanske prædikebrødre med bispehuer og sågar kardinalhatte og pavekroner intet særsyn. Ingen af de fire her viste skulle dog være broder Johannes fra Roskilde.

Detalje fra maleri på altertafle af Fra Angelico 1420-25.

Oprindeligt i San Domenico Kirke, Fiesole, nu i National Gallery, London.

landets regering reelt lå i hænderne på holstenske og danske panthavere, samt ikke mindst deres ofte noget tvivlsomme borggrever, må på forhånd nærmest have syntes håbløs. Det var da heller ikke meningen, at broder Johannes skulle ordne det alene, idet han indgik i et triumvirat sammen med ærkebiskop Karl af Lund og en fransk kannik ved navn Pierre Gervais (*Petrus Gervassii*). Desuden fik magister Pierre og broder Johannes titel af pavelige nuntier og pålagdes i den forbindelse en række ordinære legatopgaver i Norden.

Sådan et projekt krævede selvsagt sin forberedelse, og da nyheden om biskop Jens Hinds død indløb i foråret 1330, var broder Johannes og Pierre Gervais fortsat at finde i Avignon. Som nævnt havde den handlekraftige pave Johannes XXII iværksat en ny offensiv taktik for at styrke pavemagtens indflydelse ude i Romerkirkens stifter, hvorfor han gjorde krav på retten til selv at indsætte biskper i stadig flere af Europas bispesæder, efterhånden som de blev ledige. Og i forsommeren 1330 så pave Johannes altså sin dansk-dominikanske pønitentiar og navnebroder som et oplagt bispeemne for den sjællandske kirke, der da bestemt også havde brug for en kompetent lederskikkelse snarest muligt.

Broder Johannes' bispeudnævnelse greb til gengæld noget forstyrrende ind i det også nok så vigtige tiendeindsamlingsprojekt. Paven udnævnte imidlertid ikke nogen afløser for den dominikanske biskop, der i praksis beholdt titlerne af både nuntius og kollektor, sidstnævnte dog kun til 1332. I princippet var det jo også en ekstra fordel for projektet, at paven havde sin udsendte skatteopkræver siddende på bispestolen i Danmarks rigeste stift, men en vis drejning i broder Johannes' loyalitet måtte næsten være at vente, når han nu også skulle varetage sit stifts interesser. Franskmanden Pierre Gervais kunne herefter se frem til at stå med hovedansvaret for det utaknemmelig hvervs gennemførelse. Af hans detaljerede regnskaber for opholdet i Skandinavien fra 1331 til 1334 fremgår det da også, at det ingenlunde var nogen nem opgave, men desto mere imponerende er det, at han rent faktisk lykkedes med overhovedet at få en ganske pæn portion skatter indsamlet og afsendt til Avignon; trods udplyndring undervejs nåede han frem med ca. 11.000 gylde.⁹

Den franske nuntius og kollektor fik dog tilsyneladende også god hjælp i Danmark, idet han ifølge sine regnskaber kunne gøre flittig brug af kannikkerne ved især domkapitlet i Roskilde, men dertil også af lokale prædikebrødre fra konventerne i Roskilde og Lund, hvor han også ofte synes at have boet under sine ophold på Sjælland og i Skåne.¹⁰ De roskildensiske prædikebrødre blev benyttet som udsendinge og bærere af hans pavelige be-

kendtgørelser til gejstligheden på Fyn og i Jylland, hvor bisperne ellers havde det med at være bortrejst til de yderste hjørner af deres stifter, når den pavelige kollektor selv mødte op. Dertil blev den dominikanske prior i Roskilde hyret til en nok så farlig opgave ved færdens afslutning, idet han blev pålagt i al hemmelighed at bringe halvdelen af den indsamlede korstogsskat fra Jylland og Øerne gennem Nordsjælland til Helsingborg, hvorfra hele skatten i starten af 1334 skulle sejles til Brugge via Lübeck. Også det dominikanske kloster i Skara oppe i Västergötland vides at have lagt mure til den ikke ufarlige opbevaring af Pierre Gervais' indsamlede penge fra Norge og Sverige.¹¹ Regnskabet viser, at prædikebrødrene da fik dækket deres rejseomkostninger, og i sidste ende fik konventet i Roskilde en tønne øl for deres hjælp og gæstfrihed,¹² men selv hvis denne var lige så god som nutidens roskildensiske klosterøl, så var det dog en noget beskedne godtgørelse for tre år i pavens tjeneste.

Man kan overveje, hvorfor prædikebrødrene i Roskilde gjorde så meget for at hjælpe Pierre Gervais? Ganske vist havde paven givet sin kollektor myndighed til at hverve f.eks. dominikanske og franciskanske hjælpere til sit arbejde, selvom de ifølge deres oprindelige pavelige privilegier var undtaget fra den slags opgaver, men dette synes nærmest at have været en standardformulering ved udnævnelse af nuntier og kollektorer, og i intet andet tilfælde vides danske prædikebrødre at have været så involverede som her. Hvad var grunden? Årsagen skal efter min vurdering findes i Roskildes bispesæde, altså i den dominikanske biskop Johannes Nyborg, som efter alt at dømme har kompenseret for sin egen manglende mulighed for at bistå nuntius Gervais på fuldtid ved at mønstre sine kollegaer i bispebyens dominikanerkloster til hans tjeneste. Men selvom biskop Johannes tilhørte samme orden som prædikebrødrene ved St. Katharina Kloster, kan det nu stadig undre lidt, at de tilsyneladende efterkom opfordringen så energisk. Prædikebroder eller ej, så havde Johannes Nyborg ingen formel, dominikansk magt at udøve hverken i provinsen eller over konventet i Roskilde - og det var som nævnt hverken nogen let eller ufarlig tjeneste, som de blev bedt om.

Når kannikkerne ved domkapitlet i Roskilde tilsyneladende uden hørlige protester accepterede den paveligt indsatte prædikebroder Johannes Nyborg som deres nye biskop, og når prædikebrødrene ved konventet i Roskilde tilsyneladende var så ekstraordinært villige til at efterkomme samme biskop Johannes' formodede opfordring til at hjælpe kollektoren Pierre Gervais, så er det min formodning, at det skyldes, at broder Johannes Nyborg ved sin ankomst til Roskilde i 1330 på ingen måde var no-

Til venstre:

Segl for "broder Johannes, af Guds nåde biskop i Roskilde (fratris johannis dei gratia episcopi roskildensis).

Danske gejstlige Sigiller nr. 160.

Til højre:

Segl for "prioren af prædikebrødrene i Roskilde" (prioris fratrum predicatorum roskildensis).

Danske gejstlige Sigiller nr. 446.

gen fremmed. Både kannikkerne ved domkapitlet og prædikebrødrene ved konventet kendte ham sandsynligvis særdeles godt i forvejen: han havde nemlig inden sin tid i Avignon efter alt at dømme været prior ved dominikanerklosteret i Roskilde!

Broder Johannes Nyborgs potentielle baggrund: prior i Roskilde

Lad det være indrømmet med det samme. Jeg har IKKE fundet et hidtil ukendt dokument i Vatikanarkivet eller Roskilde Domkapitels papkasse i Rigsarkivet, der afslører en sådan hævdet forbindelse. Desværre. Men også i det allerede kendte kildemateriale er der flere indicier, der kan støtte ovenstående spekulationer. Lad mig starte med at fastslå, at vejen fra dominikanerklosteret i Roskilde til pavehoffet i Avignon ikke var helt så lang, som den måske umiddelbart kan lyde. Konventet i Roskilde hørte så ubetinget til Prædikantordenens førende baser i 1300-tallets Norden, kun matchet af de store konventer i Lund, Visby, Sigtuna og Åbo, og det var på denne tid typisk de fremmeste brødre fra netop disse fem klostre, der valgtes til de ledende poster i ordenens nordiske provins *Dacia* - eller valgtes til at repræsentere provinsen nede i Europa, f.eks. i det pavelige embede som pønitentiar.

Da broder Johannes sendtes (hjem) til Roskilde i 1330, blev han efterfulgt som pønitentiar af to prædikebrødre fra det finske konvent i Åbo (Turku), derpå fulgte først en svensk og derpå en

norsk prædikebroder, og i 1360'erne kom turen atter til Danmark. Først møder vi broder Godskalk Mule af Falkedal (1362-64), derpå "broder Bent af Ringsted" (1364-70) og endelig Jakob Jonsen (1370-72).¹³ Alle tre var prædikebrødre, og de to første kom sandsynligvis fra konventet i Roskilde.

Ligesom det gælder *Johannes de Nyborgh* kan det geografiske tilnavn for *Benedictus Ringstad* kun henhøre til fødestedet, idet ingen af byerne Nyborg eller Ringsted på noget tidspunkt har haft et dominikanerkloster. Som så mange andre steder var det en almindelig udbredt skik hos prædikebrødrene, at lade brødre med et fornavn, som konventet talte flere af, give et ekstra tilnavn i form af deres oprindelige hjemby. Ringsted lå sandsynligvis i Roskilde-konventets tilknyttede territorium, og det er derfor langt fra usandsynligt, at han trådte ind i ordenen netop i Roskilde. Faktisk kendes en broder Bent i Roskilde i perioden 1315-37, først som vikar for provincialprien og senere som prior for konventet i Roskilde, men det er næppe ham, som efter en mellemliggende karriere i komplet stilhed skulle være kommet til Avignon i 1364. Til gengæld kan det være, at tilnavnet 'Ringsted' netop skulle udskille den yngre Bent fra hans ældre navnebrødre.

En broder ved navn Godskalk kendes ikke i de sparsomme, roskildensiske dominikanerkilder, men tilnavnene 'Mule' og 'Falkedal' er derimod yderst velkendte størrelser i Roskildes middelalderlige navneregister. Falkedal var navnet på en hovedgård af væbnerklassen ude i byens østlige opland,¹⁴ og herfra fik familien Mule snart stor indflydelse i byens bedre kredse, hvor bl.a. Gynceke Gyncelinsen kendes som borgmester omkring 1350; samme Gynceke er endda af eftertiden blevet udlagt som en mulig fader til broder Godskalk.¹⁵ Hvorom alt er, så formåede de to sjællandske prædikebrødre altså at komme i stald hos paven i Avignon, og selvom der også fandtes dominikanske klostre i Næstved og Holbæk, så fremstår konventet i Roskilde som klart den mest sandsynlige karriererampe for særligt begavede prædikebrødre fra Sjælland.

Også broder Godskalk og broder Bent blev efter pønitiarti- den indsat i nordiske bispeembeder: Godskalk i Linköping (1364-74) og Bent i Bergen (1370-71). Her synes der altså ikke at være meget belæg for at tale om en "bispelig hjemvenden" til gammelkendte omgivelser, men når jeg alligevel tør hævde, at dette var tilfældet for broder Johannes Nyborg, så skyldes det, at vi faktisk kender til en broder Johannes i Roskilde umiddelbart før hans træden ind på scenen i Avignon.

Lad os derfor vende blikket imod kilderne fra dominikaner-

klosteret i Roskilde og få styr på, hvad vi rent faktisk ved. Tilbage i 1286 var konventets prior, broder Oluf, blevet valgt til ny provincialprior for hele Norden, og som ny leder i Roskilde valgte konventet i stedet broder Peder. Han var tilsyneladende ikke uden evner, idet han engang i 1290'erne blev udnævnt til generalprædikant, hvilket kun tilfaldt ordenens dygtigste præster og prædikanter. Da Oluf gik af som provincial i 1302, efterfulgte broder Peder ham endnu engang, nu som ny nordisk provincialprior, et embede han beklædte til 1308. Mens broder Oluf trak sig tilbage til et stille otium i Næstvedklosteret, hvor han døde i 1308, så ved vi ikke, hvad der herefter blev af Peder. Muligvis kan han være identisk med den pavelige pönitentiarius, der optræder i Avignon i årene 1316-19 som *Petrus de Dacia*. Vi ved således, at broder Peder ikke døde i embedet som provincial, idet han blev afsat af ordenens generalkapitel af disciplinære årsager, hvilket bestemt ikke var noget, der umuliggjorde en efterfølgende karriere i ordenen. Man kan måske forestille sig, at Peder efterfølgende er vendt hjem til en lederpost ved konventet i Roskilde, indtil provinsen i 1316 fik ham ind ved kurien, men så er vi ude i de rene spekulationer.

Den næste navngivne prædikebroder, der kendes fra konventet i Roskilde, er broder Bent, der i 1315 indsattes af konventet og provinsen som en slags prokurator for de dominikanske søstre i Roskilde St. Agnete Kloster, der fortsat lå i en opslidende retssag om arvegodset efter de bortløbne nonneprinsesser Agnes og Jutta.¹⁶ Det er i samme funktion, at vi møder Bent igen i 1322 og 1327, hvor han sidstnævnte år tillige var avanceret til prior for brødrene i Roskilde, og han var fortsat prior ti år efter, hvor han omtales for (formodentlig) sidste gang.¹⁷

Broder Bent var altså endnu ikke prior i 1322, og det ved vi ikke kun fordi han ikke omtales som en sådan, men også fordi vi rent faktisk kender navnet på konventets prior just dette år: Johannes! Den 10. juni 1322 vidimerede Roskildes domkapitel sammen med byens konvent af prædikebrødre et brev for byens franciskanske søstre i St. Clara Kloster, og i spidsen for de to gejstlige institutioner stod henholdsvis provst Skjalm og prior Johannes.¹⁸ Nu studser man måske over, at Roskildes dominikanske brødrekonvent således gik ind og gjorde søstrene fra deres franciskanske rivalorden en tjeneste, men i virkeligheden er det nok det mindst opsigtsvækkende aspekt ved sagen. Modsat den gældende opfattelse i eftertiden var forholdet imellem de to tiggerordener, dominikanerne og franciskanerne, gennemgående ganske venskabeligt. Nej, det underlige består i højere grad i, at dominikanerkonventet overhovedet optrådte som vidner, ef-

tersom de ifølge deres pavelige privilegier var fritaget for den slags tjenester, og studier fra såvel Norden som det øvrige Nord- og Vesteuropa tyder på, at de generelt håndhævede denne fritagelse ganske nidkært. Når de endelig afveg fra reglen og optrådte som vidner, har det meget ofte præg af deciderede vennetjenester for konventets nærmeste mæcener og allierede. Så godt var forholdet til søstrene i St. Clara trods alt nok heller ikke, så det venskabelige blik skal i dette tilfælde snarere rettes imod medvidnerne fra domkapitlet. Og netop heri ligger det tredje og måske allermest opsigtsvækkende ved hele affæren. Indtil den 10. juni 1322 findes ikke ét eneste skriftligt belæg for nogen kontakt imellem domkapitlet og dominikanerklosteret i Roskilde. Ganske vist havde broder Bo, der døde i 1267, en fortid som provst ved domkapitlet, men ud over selve hans indtrædelse i Prædikantordenen omkring 1250 kendes ikke til nogen kontakt. Dermed ikke sagt, at der ikke var nogen forbindelse eller at der ligefrem var et dårlig forhold imellem parterne, for et sådan kendes bestemt heller ikke, men til trods for kildematerialets sparsomme natur er tavsheden om sådanne relationer alligevel lidt påfaldende, når man sammenligner med andre af landets stiftsbyer.

Dette billede vender altså i 1322, og under Johannes Nyborgs bispetid var byens dominikanske tiggerbrødre pludselig blandt de hyppigste vidner (såsom i 1337, 1342 og 1343),¹⁹ når kannikkerne ved domkapitlet havde brug for sådanne. Belæggene for denne forbindelse stopper lige så brat, som de begyndte, med broder Johannes' død den 23. januar 1344. Flere ting tyder dog på, at hans efterfølger på bispeposten, den hidtidige dekan Jakob Poulsen, der netop havde været kapitlets praktiske leder i samarbejdet med brødrene, fortsat stod på ganske god fod med sine dominikanske naboer. I hvert fald var han den første Roskilde-bisp, der vides at have betænkt stiftsbyens prædikebrødre i sit testamente.²⁰ Herefter skal vi frem til 1402, førend kilderne igen ved at melde om nogen kontakt imellem institutionerne.

Broder Johannes Nyborgs mulige karriereforløb: prior, pønitentiar og biskop

Føromtalte prior Johannes i Roskilde kendes kun fra dette ene belæg, omend det også kan være ham, der omtales som Roskildeprior og vikar for provincialprien i 1315.²¹ På dette ene sikre kildebelæg vil jeg vove at opstille følgende tese for hans levned-

forløb. Johannes blev født i eller omkring Nyborg, hvor han i en ung alder enten kan have valgt at slutte sig til det eneste dominikanske konvent på Fyn i stiftsbyen Odense eller han kan have startet karrieren med en sekulærgeistlig uddannelse, inden han ad ukendte veje kom ind i Prædikantordenen og til konventet i Roskilde. Her har han senest i starten af 1320'erne opnået den øverste tillidspost som konventets prior. Behovet for det fynske tilnavn 'Nyborg' kan meget vel skyldes, at konventet talte en anden fremtrædende broder Johannes, nemlig lektoren Johannes 'Albus' ("Hvide"), der kendes som lektor i 1325, og i 1327 gjordes til generalvikar for Norden.²²

I 1324 indsattes broder Johannes Nyborg så i pönitentiarembetet i Avignon, og hjemme i Roskilde efterlod han sig - foruden Johannes Albus - en potentiel afløser i broder Bent, der omtales som menig broder i 1322, men i 1327 var blevet konventets prior.²³ Og da vi hører om Bent for sidste gang i 1337, hvor han vidimerer to breve for biskoppen, kan det altså være en vennetjeneste for hans gamle prior og ven.²⁴ At også den franciskanske kustode Gerlak deltog som vidne indikerer endvidere, at forholdet mellem de to ordener også her var ganske venskabeligt.

Hvis den dominikanske Johannes Nyborg vitterligt er identisk med den dominikanske prior Johannes i Roskilde anno 1322, så har han ved sin bispelige ankomst i 1330 også været et kendt gensyn for kannikkerne, eftersom prior Johannes tilbage i 1322 netop vidnede sammen med hele domkapitlet anført af provst Skjalm - der altså fortsat synes at have stået som kapitlets aldrende leder i 1330. Herefter synes især dekanen Jakob Poulsen [c.1334-44] at have tegnet domkapitlets samarbejde med byens prædikebrødre, der i øvrigt senest fra 1343 blev ledet af prioren Jakob From.

Gav det sig så nogle udslag i Johannes Nyborgs bispelige embedsførelse, at han var dominikaner? Både og. I hans tid knyttedes bispesædet og domkapitlet som nævnt ganske tæt til dominikanerklosteret, og de dominikanske søstre i St. Agnete Kloster fik privilegier i en lindere strøm end hidtil, men omvendt kan man også notere en samtidig positiv linie overfor begge de franciskanske konventer i byen. Om noget synes broder Johannes snarere end at være "enøjet" dominikaner så at være gået ind for et nært samarbejde inden for hele gejstligheden, hvilket i Roskilde først og fremmest var repræsenteret af domkapitlet, dominikanerne og franciskanerne. Det er da også en sådan samlende effekt på den gejstlige myndighed, at han huskes for i Cornelius Hamsforts bispekrønike.²⁵ Som bekendt var det yderst onde tider i Danmark under Johannes' embedsperiode, og hans primære

opgave var at kæmpe for selve Kirkens overlevelse i dette lovløse og opportunistiske regime op gennem 1330'erne, hvorfra en illustrativ beskrivelse netop haves i biskop Johannes' begrundelse for hans i 1336 udstedte forordning om nedkaldelse af interdikt og bandlysning: »..visse folk i vort stift ... røver og plyndrer og begår helligbrøde over for kirker og gejstlige personer, uden at bekymre sig om de gejstliges frihed ... så at kirkerne lægges øde og styrter sammen, og den sædvanlige gudstjeneste fuldstændig ophører. ... De viger endog ikke tilbage fra at såre, lemlæste og dræbe gejstlige personer.«²⁵

I sådanne tider var der ikke plads til praktisk eller akademisk rivalisering imellem kannikker, prædikebrødre og gråbrødre, her måtte alle gode kræfter stå sammen om at redde sjællænderne og kristendommen igennem djævelens prøvelser. I den forbindelse var det ingen skade til, hvis man kunne få det bedste frem i de siddende magthavere, og her har det muligvis været fra bisperesidensen på Dragsholm Slot, at broder Johannes fik vundet sin magtfulde nabo på Kalundborg Slot, enkehertuginde Ingeborg af Sverige, Halland og Samsø, for den dominikanske sag i Roskilde, endskønt hun ellers ikke synes at have haft nogen særlig forbindelse til byen.²⁶ Da de politiske vinde skiftede sidst i Johannes' bispeperiode, synes han sammen med den forenede gejstlighed i Roskilde at have gjort hvad han kunne for at støtte Valdemar Atterdags forsøg på at genvinde magten,²⁷ hvilket bl.a. skete gennem et officielt toårigt mageskifte i 1341 af København til den indkomst- og borgtrængende tronprætendent;²⁸ et muligvis afgørende og positivt træk for genoprettelsen af den danske kongemagt, men en på længere sigt fatal underminering af Roskildeskirkens krav på København.

Det er imidlertid ikke biskop Johannes Nyborgs eftertid, men derimod hans fortid, der er fokuspunktet i nærværende artikel. Og min pointe er altså, at når domkapitlet i Roskilde uden hørbare protester accepterede en paveligt indsat prædikebroder i bispestolen i 1330, og når denne dominikanske biskop i sin efterfølgende embedsperiode i hidtil (og efterfølgende) uset grad formåede at samle byens store gejstlige institutioner i et frugtbart og venskabeligt samarbejde, så kan en medvirkende forklaring være, at både domkapitlet og tiggerkonventerne udmærket kendte den nye biskop i forvejen: nemlig som prior for byens dominikanerkloster.

Man kan med god ret hævde, at hele min tese omkring biskop Johannes Nyborgs dominikanske baggrund som prior i Roskilde alene bygger på spekulationer og indicier. Men i modsætning til den herskende opfattelse af, at den nyindsatte Roskildebisp slet

»..ikke synes at have haft den fjerneste Tilknytning til Kapitlet,« og at den pavelige indsættelse af biskoppen skete til "kannikkernes store irritation", ja, så har jeg dog trods alt nogle indicier at støtte min påstand på:

- Priorer og andre ledende brødre fra dominikanerklosteret i Roskilde blev både før og efter ofte headhuntet til betydningsfulde embeder i Prædikantordenen, herunder med stor sandsynlighed også til pønitiariembedet i Avignon.
- En prior Johannes kendes ved konventet i Roskilde i 1322, dvs. umiddelbart før Johannes Nyborg indtrådte som pønitiar i 1324.
- Umiddelbart efter Johannes Nyborgs indtræden som pønitiar i 1324 fik man en ny prior i Roskilde (Bent).
- I Johannes Nyborgs tid som biskop i Roskilde (1330-44) arbejdede byens domkapitel og klostre usædvanligt tæt sammen. Det eneste andet kendte eksempel på et sådan samarbejde i 1300-tallet er fra 1322, hvor netop prior Johannes anførte dominikanerkonventet i et fælles vidne med domkapitlets kannikker anført af provst Skjalm, der også synes at have været kapitlets leder ved Johannes Nyborgs indsættelse i bispestolen i 1330.
- Både den urolige samtid i 1330 og de to efterfølgende bispevalg i Roskilde sandsynliggør, at domkapitlet med rimelig letthed kunne have modsat sig en pavelig påstand om reservationsret til bispestolen, hvis det ville.
- Der findes ikke ét eneste belæg for den traditionelt hævdede påstand om, at Roskildes kannikker var utilfredse med den aktuelle, pavelige bispeindsættelse.

Broder Johannes Nyborg hører ikke just til de bedst beskrevne personer i Roskildes glørværdige bisperække. I hans 14 år lange embedstid kæmpede han imidlertid en brav kamp for at redde den sjællandske kirke helskindet igennem grevevælde, borgerkrig og lovløshed, han formåede i hidtil uset grad at forene Roskildes sekulære og regulære gejstlighed i et sjældent samarbejde, og i sidste ende var han en af de afgørende støtter for Valdemar Atterdags generobring af rigsmagten. I det lys kan han da nok fortjene en beskeden artikel som denne til at bringe et lille lysglimt ind på sig gennem historiens tusmørke. Og hvis han så tillige også kan betegnes som en lokal "Roskildedreng", ganske vist tilflyttet fynbo, men alligevel, som gjorde det så godt ved klosteret i Roskilde, at paven ville have ham som Nordens ambassadør ved hoffet i Avignon, ja, så bliver historien jo ingenlun-

de dårligere af det. Så det tror jeg på - indtil nogen kan overbevise mig om noget andet.

Noter:

¹ *Diplomatarium Danicum* (DD), København 1938 ff., 2. rk. bind XI nr. 152; Alfred Otto, *Liber daticus Roskildensis*, København 1933, 73. Måske var tilnavnet "hugorm", som han bar i sine yngre kannikeår, heller ikke den bedste anbefaling for en vordende biskop (DD 2. rk. bind VIII nr. 132).

² J.O. Ahrnung, *Roskilde Domkapitels Historie* bind 1, Roskilde 1937, 43-44 og 72-73; DD 2. rk. bind IX nr. 275.

³ DD 2. rk. bind X nr. 212

⁴ I en nyere populærfremstilling af Roskildes historie kan man ganske vist læse, at "kannikkerne var irriterede", men hvor oplagt end denne formodning måtte synes, mangler belæggene for en sådan irritation aldeles.

⁵ Ahrnung 1937, 329.

⁶ I dansk historietradition kaldes han oftest ved sin fordanskede navneform, "Jens Nyborg", men eftersom alle samtidige kilder anvender den latinske form Johannes, er jeg kommet til at kende ham ved dette navn, hvilket derfor vil blive benyttet her. Dertil kommer, at 'Johannes' i nutidens Danmark jo er et almindeligt brugt personnavn - også blandt ikke latinkyndige - hvorfor behovet for at fordanske navnet synes overflødigt.

⁷ DD 2. rk. bind IX nr. 95.

⁸ DD 2. rk. bind X nr. 139.

⁹ DD 2. rk. bind XI nr. 152; L.J. Moltesen, *De avignonske pavers forhold til Danmark*, København 1896, 166-173.

¹⁰ Se evt. min omtale heraf i J.G.G. Jakobsen, "Om de dominikanske prædikebrødre og deres kloster i Roskilde", *Historisk årbog fra Roskilde amt* 2006, 78-79.

¹¹ DD 2. rk. bind XI nr. 35-36.

¹² DD 2. rk. bind XI nr. 152.

¹³ Jarl Gallén, *La province de Dacie de l'ordre des frères prêcheurs*, Helsinki 1946, 142.

¹⁴ Bent Jørgensen, "Forsvundne stednavne i Roskilde amt", *Historisk årbog fra Roskilde amt* 1984-85, 38.

¹⁵ Gallén 1946, 180.

¹⁶ DD 2. rk. bind VII nr. 246.

¹⁷ DD 2. rk. bind VIII nr. 450; 2. rk. bind IX nr. 181; 2. rk. bind XII nr. 1.

¹⁸ DD 2. rk. bind VIII nr. 420.

¹⁹ DD 2. rk. bind XII nr. 1; 3. rk. bind I nr. 257; 3. rk. bind I nr. 350.

²⁰ DD 3. rk. bind III nr. 285. Retfærdigvis skal det understreges, at broder Johannes Nyborgs testamente desværre ikke er bevaret.

²¹ DD 2. rk. bind VII nr. 248.

²² DD 2. rk. bind IX nr. 181; *Monumenta ordinis fratrum Praedicatorum historica*, Rom 1897 ff., bind IV, 172.

²³ DD 2. rk. bind VIII nr. 450; 2. rk. IX nr. 181.

²⁴ DD 2. rk. bind XII nr. 1.

²⁵ "Joannes III Nyborg. (...) Hic ex monacho factus est episcopus ut collegi potest..." Hamsfort: *Catalogus pontificum Roschildensis*, i Otto 1933, 76.

²⁶ Jakobsen 2006, 77.

²⁷ Kai Hørby, "Tiden fra 1340 til 1523", *Danmarks historie* bind 2, København 1979, 29-30.

²⁸ DD 3. rk. bind I nr. 137.